

УДК 243.98.06

Д. С. Степанець, завідувач лабораторії

Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ГЕНЕЗА ТА РОЗВИТОК КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИННИХ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Наведено загальний огляд генези та основних етапів розвитку криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності. Проаналізовано основоположні нормативно-правові акти в досліджуваній сфері на різних історичних етапах розвитку суспільства, визначено сучасні тенденції розвитку законодавства у сфері захисту права інтелектуальної власності з урахуванням євроінтеграційних процесів в Україні.

Ключові слова: інтелектуальна власність, криміналістичне забезпечення, охорона авторських прав, захист інтелектуальної власності.

Приведен общий обзор генезиса и основных этапов развития криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступных нарушений прав интеллектуальной собственности. Проанализированы основополагающие нормативно-правовые акты в исследуемой сфере на разных исторических этапах развития общества, определены современные тенденции развития законодательства в сфере защиты права интеллектуальной собственности с учетом евроинтеграционных процессов в Украине.

Article provides a general overview of the genesis and the main stages of the development of forensic provision of disclosure and investigation of criminal violations of intellectual property rights; analyzes the basic normative legal acts in the field of study of different historical stages, on the basis of which the current trends of legislation on the protection of intellectual property rights are determined, taking into the account the European integration processes in Ukraine.

Згідно зі ст. 54 Конституції України всім громадянам країни гарантовано свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом [1].

Євроінтеграційний курс України покладає на неї додаткові зобов'язання щодо захисту прав інтелектуальної власності і наближення до європейських стандартів у цій сфері суспільних відносин.

Здійснивши свій вибір на користь асоціації з країнами Європейського Союзу, Україна взяла на себе зобов'язання вдосконалити кримінально-процесуальне законодавство в контексті європейських стандартів, оптимізувати діяльність правоохоронних органів щодо розкриття та розслідування злочинів, у тому числі у сфері інтелектуальної власності. Сьогодні саме добре налагоджена система суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності є невід'ємною складовою частиною досягнення високого економічного й соціального рівня життя суспільства. Відповідно, успішне розкриття та розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності нині, як ніколи, є актуальним і важливим завданням правоохоронних органів. Зрозуміло, що розкриття та розслідування таких правопорушень неможливе без належного техніко-криміналістичного забезпечення.

Науково-теоретичним підґрунтям написання статті стали праці вчених-криміналістів: В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. І. Галана, В. Г. Коломацького, В. В. Матвієнка, В. О. Образцова, В. Ю. Шепітька та інших. Окремі історико-правові аспекти розвитку цієї сфери досліджували В. Д. Гулкевич, Г. В. Жидков, О. А. Підпригора, О. Д. Святоцький, П. М. Цибульов та інші.

Проте, незважаючи на вагомі наукові досягнення вчених, питання становлення та розвитку криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності не досліджено повною мірою. Дослідження цих питань, а також аналіз законодавства в досліджуваній сфері і становить мету цієї статті.

Без сумніву, ефективне забезпечення захисту інтелектуальної власності від злочинних посягань у будь-якій країні сприяє активному розвитку науки, техніки, літератури, мистецтва та інших видів творчої діяльності. В Україні, зокрема, від вирішення цієї проблеми залежить збереження та примноження інтелектуального потенціалу, культурної спадщини, міжнародного авторитету, покращення загальної криміногенної ситуації [2, с. 9].

Дослідження питання розвитку системи правової охорони результатів інтелектуальної власності доцільно починати зі з'ясування змісту дефініції «інтелектуальна власність».

Відповідно до ст. 418 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) право інтелектуальної власності — це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншими законами. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається ЦК України та іншими законами. Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом [3].

Згідно з цивільно-правовою доктриною право інтелектуальної власності може мати об'єктивне та суб'єктивне значення. Незважаючи на значну кількість авторських визначень права інтелектуальної власності, узагальнюючим, на нашу думку, є сприйняття інтелектуальної власності як сукупності виключних прав особистого і майнового характеру на результати інтелектуальної діяльності.

Дослідники ґносеологічних аспектів становлення системи правової охорони результатів інтелектуальної власності називають чотири історичних етапи її формування.

Відомо, що ще в Стародавньому Римі та Стародавній Греції плагіат і літературна крадіжка каралися доволі суворо. Охорону товарних знаків застосовано було ще раніше (оскільки існували об'єкти інтелектуальної власності, то існувала і їх охорона). Дослідники римських джерел засвідчують, що автори творів науки, літератури і мистецтва вже на той час мали певний зиск з них, а отже, можна припустити, що авторське право існувало в епоху звичаєвого права, хоча й не було ще відповідно відображено у звичаєвих нормах, або просто такі норми нам невідомі. У ті далекі часи ні в кого не виникало сумніву стосовно належності створеного людиною — воно визнавалося власністю творця [4, с. 38].

Про *перший*, найдавніший, етап формування системи правового захисту права інтелектуальної власності фактично нічого невідомо; його правові засади в історичній літературі не простежуються. Можна лише припустити, що якщо існували результати творчості, то були і засоби їх охорони. Цей етап існував приблизно до XII ст.

Другий етап становлення правової охорони результатів творчої діяльності охоплює період з XII до XVIII ст. і характеризується запровадженням та існуванням привілеїв. Привілеї мали різні форми: переваги, полегшення, звільнення від зборів і податків, надання монопольного права тощо. Підставою для надання привілею могла бути будь-яка новизна, що приносила певну вигоду чи прибуток або особі, яка видає привілей, або державі. До XVIII ст. у більшості країн авторське право розглядалося як привілей. Цей погляд на авторське право був зумовлений винаходом книгодрукування. Проте привілей належав не автору твору, а видавцю, що його друкує. Суб'єктами видачі привілеїв, як правило, були парламенти, королі, князі. Привілеї видавали на певний, нетривалий термін [4, с. 38].

Третій етап розвитку системи правової охорони промислової власності характеризується її інтернаціоналізацією. Початок етапу покладено Паризькою конвенцією. Інтернаціоналізація також поширювалася і на сферу літературно-мистецької діяльності. У 1886 році було підписано Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів, якою було засновано Міжнародний союз про охорону літературних і художніх творів (Україна підтвердила своє членство у Всесвітній конвенції про авторське право у 1993 році, а Бернська конвенція набула чинності на території України 25 жовтня 1995 року). Вважається, що саме з цього періоду і донині триває *четвертий* етап розвитку правової охорони результатів інтелектуальної власності [2, с. 17].

У спеціальній літературі визначено різні дати, з якими пов'язано прийняття першого нормативно-правового акта у сфері охорони авторських прав. Так, О. Д. Святоцький називає першим офіційним документом щодо захисту прав автора прийняте у Венеціанській Республіці у 1474 році положення про привілеї «Парте Венеціана» [5, с. 39]. Інші дослідники першим законом, що охороняє авторські права, називають Англійський закон 1709 року [6, с. 31].

Першою спробою захисту інтересів авторів у Росії вважають прийняття Цензурного статуту 1828 року (далі — Статут). На підставі норм зазначеного документа автори творів уперше отримали можливість захищати свої права не на основі привілею, а через винятковість кола правомочностей щодо розпорядження своїми творами [7, с. 65].

У цілому Статут регламентував широке коло правовідносин, які виникали з приводу створення і використання різних творчих творів. Заслугує на увагу факт запровадження цим Статутом нового поняття — «контрафакція», тобто самовіль-

не, без узгодження з правовласником видання твору, «друкування або передрук з наступним виданням книги без згоди автора; друкування публічно виголошеної промови без згоди автора; продаж екземплярів, виданих за кордоном, на території Росії без згоди автора та ін.» (ст. 297 Статуту) [8].

Отже, законодавством на цьому етапі розвитку суспільства було передбачено лише цивільно-правовий захист права інтелектуальної власності. Така ситуація існувала до введення в дію в 1845 році нормативного акта — Збірки про покарання кримінальні і виправні [9]. Саме положення цієї Збірки започаткували формування системи кримінально-правової охорони інтелектуальної власності в Росії, зокрема й на українських землях.

У 1903 році в Росії було прийнято нову Кримінальну збірку, норми якої хоча істотно і не змінили положень про порушення авторських прав, проте врахували редакційні зміни до існуючої Збірки. Санкції за такі злочини було посилено [10, с. 44].

Україна на той час власної системи охорони авторського права ще не мала, а застосовувала нормативно-правові акти Російської імперії, зокрема Положення про авторське право від 20 березня 1911 року, яке містило накопичений Європою досвід з правової охорони авторських прав. Проте, на думку фахівців, «міцність» охорони авторських прав у Росії поступалася європейській. Після революції 1917 року процес націоналізації було поширено і на інтелектуальну сферу. Авторське право того періоду містило норму про можливість примусового викупу державою авторського права. Автори позбавлялися права забороняти чи не забороняти публічне виконання їх творів, у тому числі за допомогою технічних засобів (кіно, радіо, телебачення тощо).

В Україні після входження її 30 грудня 1922 року до складу СРСР як Української РСР офіційно було поширено законодавство Російської Федерації. Зокрема, кримінально-правову охорону права інтелектуальної власності було передбачено Кримінальним кодексом РРФСР 1922 року [11].

Подальше становлення системи захисту права інтелектуальної власності пов'язане із введенням в дію КК РРФСР 1926 року та Положення про винаходи і технічні вдосконалення 1931 року. Норми Положення містили пряму вказівку про притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка в заявці явно неправильно називає автора винаходу (ст. 9 Положення). Водночас було виключено як кримінально-правову норму кримінальне діяння щодо самовільного користування винаходом з порушенням правил, установлених законами про патенти на винаходи. Таким чином, відносини, які виникають у разі самовільного користування чужим продуктом інтелектуальної праці, було виведено за межі кримінально-правової охорони.

Положення про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції 1959 року передбачало відповідальність у порядку, визначеному законодавством союзних республік: за привласнення авторства, примушення до співавторства, включення у співавтори осіб, що не брали участі у творчій роботі над відкриттям, винаходом або раціоналізаторською пропозицією, розголошування без згоди автора відкриття, винаходу або раціоналізаторської пропозиції до подання заявки (ст. 17), а також за дії посадовців, змістом яких є бюрократизм і тяганина під час розгляду та впровадження винаходів і раціоналізаторських пропозицій, ухилення від повідомлення винахідника або раціоналізатора про використання його винаходу або раціоналізаторської пропозиції, навмисний неправильний розрахунок економії або навмисне

неправильне нарахування винагороди і затримку виплати винагороди (ст. 18) [12]. Таким чином, на території СРСР було встановлено і цивільно-правову відповідальність за окремі порушення прав авторів.

Уперше норму кримінального закону, яка захищає авторські права, було передбачено в Кримінальному кодексі УРСР (далі — КК УРСР) 1960 року в главі «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» [13]. Зокрема, ст. 136 «Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності» КК УРСР передбачала кримінальну відповідальність за незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності (літературного чи художнього твору, їх виконання, фонограми, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, корисної моделі, промислового зразка, знака для товарів і послуг, топографії інтегральної мікросхеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо), привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення права на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом, якщо це завдало матеріальної шкоди у великому розмірі [13].

Аналіз законодавства радянського періоду, яке регламентувало досліджувану сферу суспільних відносин, дає підстави стверджувати про переважно цивільно-правовий механізм захисту результатів інтелектуальної діяльності. Такий висновок підтверджується значною кількістю норм цивільного законодавства того часу.

Початком нового етапу у формуванні системи правової охорони права інтелектуальної власності в Україні слід вважати прийняття Закону України від 23 грудня 1993 року «Про авторське право і суміжні права».

Нині в Україні загалом сформовано нормативно-правову базу у сфері охорони інтелектуальної власності: діють понад 30 законодавчих і понад 70 відомчих нормативно-правових актів у сфері охорони інтелектуальної власності, ратифіковано низку міжнародно-правових актів.

Загальний історико-правовий огляд аспектів становлення та розвитку системи правової охорони права інтелектуальної власності дає підстави для формулювання таких висновків.

Правова система України повністю походила від союзного законодавства і на початку XX ст. мала належну регламентацію авторських прав і видів їх порушення (зокрема, суб'єктам права інтелектуальної власності надавався як цивільно-правовий, так і кримінально-правовий захист своїх інтересів).

В Україні створено розвинуту систему законодавства у сфері охорони прав на інтелектуальну власність, яка, попри окремі недоліки, у цілому відповідає міжнародним стандартам і може забезпечити належну охорону прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Таким чином, сьогодні результатом розвитку вітчизняного законодавства у сфері інтелектуальної власності, який розпочався у 90-х роках минулого століття, стала сформована нормативно-правова база щодо правового захисту права інтелектуальної власності, що цілком відповідає світовим вимогам. Водночас докладнішого вивчення та аналізу потребують чинні міжнародно-правові акти в досліджуваній сфері через нетривалу практику їх застосування, що може стати предметом окремої наукової публікації.

Список використаної літератури

1. Конституція України : станом на 15 берез. 2016 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Поджаренко К. Є. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності : монографія / Поджаренко К. Є., Світлак І. І., Скірський І. В. — Тернопіль : Крок, 2016. — 184 с.
3. Цивільний кодекс України : станом на 5 квіт. 2017 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Цивільне право : підручник : у 2 т. / [Борисова В. І., Баранова Л. М., Бегова Т. І. та ін.] ; за ред. Борисової В. І., Спасибо-Фатеевої І. В., Яроцького В. Л. — Харків : Право, 2011. — Т. 1. — 656 с.
5. Право інтелектуальної власності : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [за ред. О. А. Підпригори, О. Д. Святоцького]. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2002. — 623 с.
6. Цибульов П. М. Основи інтелектуальної власності : навч. посіб. / П. М. Цибульов. — К. : Інститут інтелектуальної власності і права, 2005. — 112 с.
7. Жидков Г. В. История цензуры в России XIX-XX вв. / Г. В. Жидков. — М. : Аспект Пресс, 2001. — 115 с.
8. Полное собрание законов Российской империи. — Т. III. — 1828. — № 1979. — СПб., 1829.
9. Российское законодательство X—XX веков / [под общ. ред. О. И. Чистякова]. — М. : Юрид. л-ра. — Т. 6. — 893 с.
10. Гулкевич В. Д. Історія розвитку кримінального законодавства про охорону авторського права і суміжних прав на території України / В. Д. Гулкевич // Кримінальне право. — 2006. — № 9. — С. 37—59.
11. Уголовный кодекс Российской Советской Федеративной Социалистической Республики : по состоянию на 1 апр. 1923 г. — Пг. : Гос. Трест «Петропечать», 1923. — 105 с.
12. Положение об изобретениях и технических усовершенствованиях, утв. постановлением Совета Министров СССР от 24 апреля 1959 г. № 435 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.libertarium.ru/patent>.
13. Кримінальний кодекс України : станом на 17 трав. 2001 р. (втратив чинність 01 верес. 2001 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.